

Голові спеціалізованої вченої ради Д 41.053.06  
в ДЗ «Південноукраїнський національний  
педагогічний університет імені К. Д. Ушинського»  
проф. Наумкіній С. М.  
(65020, м. Одеса, вул. Старопортофранківська, 36)

## **ВІДГУК**

**офіційного опонента доктора політичних наук, професора  
Войналовича Віктора Анатолійовича на дисертацію  
Бокоч Вікторії Михайлівни «Взаємозв'язок суспільно-політичних і  
релігійно-церковних трансформацій в Україні», подану на здобуття  
наукового ступеня доктора політичних наук  
за спеціальністю 23.00.02 – політичні інститути та процеси**

**Актуальність теми дисертації, зв'язок із науковими програмами, темами.** Представлене дисертаційне дослідження «Взаємозв'язок суспільно-політичних і релігійно-церковних трансформацій в Україні», безперечно, є актуальним і значущим для отримання нових наукових знань з визначеної проблеми. Його актуальність зумовлюється давніми і різноманітними відносинами та зв'язками політики і релігії, держави та влади з церквою, безпосереднім та опосередкованим впливом політичних сил на релігійні процеси і релігії на політичне життя. Потужне вторгнення релігії у велику політику, актуалізація її ролі у глобальних трансформаціях та процесах регіональних змін кінця ХХ – початку ХХІ ст. з очевидністю виявили себе і в Україні, де «повернення релігії» щільно пов'язане з націєтворенням й українським державотворенням. Позбувшись тривалих утисків і переслідувань партійно-радянським режимом, релігійні інституції стали вагомим суб'єктом суспільно-політичного та громадського життя в Україні. А взаємозв'язок релігії з політичними і суспільними трансформаціями на українському ґрунті значно посилюється, набуває нових форм і змісту.

Тема дисертаційної роботи значно актуалізувалася у зв'язку із використанням релігійного чинника у гібридній війні Росії проти України, подіями, що відбуваються у релігійно-церковному житті анексованого Криму

та окупованого Донбасу, спробами російської влади і церкви підірвати суверенітет України, відвернути її від європейської інтеграції і охопити впливом «русского мира».

На основі аналізу значного масиву спеціальної літератури, дисертантці вдалося знайти свою нішу у дослідженні проблеми, визначити її малодосліджені аспекти. Серед них – негативні наслідки радянської релігійної політики, які дісталися у спадок незалежній українській державі; діяльність вищих органів державної влади України з формування та реалізації власної політики у релігійно-церковній сфері; особливості комунікації владних структур із міжконфесійними об'єднаннями; участь релігійних організацій у суспільно-політичних акціях та подіях; політичні детермінанти зміни релігійної ситуації в анексованому Криму та окупованому Донбасі; політичні аспекти автокефалії української церкви; роль релігійного чинника у цивілізаційному виборі та європейській інтеграції України; антиукраїнська спрямованість релігійно-геополітичного проєкту «русского мира». Вищезазначені аспекти авторка справедливо відносить до тих, які або взагалі не виступали об'єктом спеціальних політологічних досліджень, або висвітлювалися недостатньо.

Дисертаційна робота, найбільшою мірою її Розділ 4 «Релігія у цивілізаційному виборі України» та підрозділ 4.1. «Релігійний чинник у європейській інтеграції України», тісно пов'язані із комплексною науково-дослідною темою «Україна в системі європейської політичної інтеграції» (номер державної реєстрації 0116U005073), яка розроблялася кафедрою міжнародної політики факультету міжнародних економічних відносин Ужгородського національного університету.

**Достовірність та наукова новизна одержаних результатів.** Наукова новизна результатів дисертації полягає у комплексному міждисциплінарному дослідженні процесів взаємозв'язку і взаємовпливів суспільно-політичних і релігійно-церковних трансформацій в Україні.

Вперше здійснено порівняльний аналіз законодавства, моделей державно-церковних відносин та державної релігійної політики у радянській тоталітарній та українській демократичній політичних системах, аргументовано доведено їх принципову відмінність і спрямованість: метою радянської державної релігійної політики була ліквідація релігійних інституцій та тотальна атеїстична індоктринація, тоді як у незалежній Україні – відродження релігії та забезпечення віросповідних прав громадян.

Новизною відзначається й авторський підхід до визначення місця і ролі релігії у політичній системі, аналізу внеску Верховної Ради України, інституту президента України, Кабінету Міністрів України та інших центральних органів виконавчої влади у відродження та розвиток релігійно-церковного життя в Україні, формування та реалізацію державної релігійної політики. Якщо попередники досліджували здебільшого проблеми, які виникали у сфері державно-церковних відносин в Україні, то В.М.Бокоч більшою мірою зосереджується на питаннях відносин вищих органів сучасної української влади з релігійними організаціями.

Не позбавлений нового підходу й аналіз позицій різних релігійних організацій під час Революції Гідності, впливу політичних чинників на становище релігії та церкви в анексованому Криму та окупованих територіях Донбасу. З елементами новизни у підходах та оцінках аналізуються політичні аспекти творення Православної церкви України, процесу унезалежнення українського православ'я.

Певний інноваційний внесок зроблено автором у дослідження питання щодо ролі релігії і церкви у цивілізаційному виборі України, євроінтеграційних процесах.

З урахуванням антиукраїнської спрямованості релігійно-геополітичного проекту «русского мира» у дисертації вказується на його загрозу національній безпеці та незалежності України, а також на необхідність об'єднання зусиль державних і релігійних структур для протидії його поширенню в Україні.

**Ступінь обґрунтованості наукових положень, висновків, рекомендацій, сформульованих у дисертації.** Положення, висновки та рекомендації, сформульовані у дисертаційному дослідженні, мають належний ступінь наукового обґрунтування. Вони засновані як на всебічному аналізі та творчому поглибленні і конкретизації раніше набутих знань з означеної проблеми, так і аргументованих підходах дисертантки до аналізу і викладу досліджуваних аспектів. Для посилення обґрунтованості окремих положень і висновків активно залучається широка джерельна база дослідження (всього включає 606 найменувань), емпіричні дані як первинних (законодавчі та нормативні правові акти, статистичні матеріали тощо), так і вторинних джерел. Спільною стороною дисертаційної роботи є використання матеріалів провідних соціологічних служб України.

**Повнота викладу основних результатів дисертаційного дослідження в опублікованих працях.** Основні положення дисертаційної роботи викладені у 40 наукових працях, кількість і якість яких відповідає встановленим вимогам. Серед них – монографічне дослідження «Україна: перехрестя політики і релігії (суспільно-політичні детермінанти релігійно-церковних трансформацій)», 24 наукові статті, із них 21 – у наукових фахових виданнях України з політичних наук, 1 – у зарубіжному науковому фаховому виданні, 2 (іноземними мовами) – в інших наукових виданнях.

Результати дисертаційного дослідження достатньою мірою апробовані у виступах на міжнародних та всеукраїнських конференціях, що підтверджується публікаціями 15 тез та матеріалів.

Означена тема дисертаційної роботи, визначені мета та дослідницькі завдання розкриті повною мірою, чому сприяло застосування різних загальнонаукових і спеціальних методів наукового дослідження.

Дисертаційне дослідження В.М.Бокоч значною мірою заповнює прогалини, які ще мають місце у дослідженні проблеми взаємозв'язку і взаємовпливів політики і релігії в Україні.

**Практичне значення результатів дисертаційної роботи.** У роботі вдало поєднуються теоретичні підходи до розв'язання тих чи інших проблем із можливістю їх практичного застосування. Результати дисертаційного дослідження є важливими як для реалізації нових проєктів з сучасної політології в Україні, так і корисними для відповідних державних органів, освітньої та інших сфер. Впровадження висловлених у дисертації пропозицій сприятиме вдосконаленню законодавства України у релігійно-церковній сфері, державної релігійної політики, гармонізації державно-церковних та міжконфесійних відносин. У цьому контексті важливими є пропозиції автора щодо встановлення відповідальності за порушення законодавства у релігійно-церковній сфері, унормуванням питання про державні та релігійні свята, підвищення ефективності міжконфесійного діалогу в Україні. Матеріали дисертаційного дослідження можуть бути використані у навчальному процесі у вищій школі.

**Оцінка відповідності змісту автореферату і основних положень дисертації.** Зміст дисертації знаходить своє адекватне відображення у тексті автореферату.

**Оцінка змісту дисертаційної роботи, її завершеність та відповідність встановленим вимогам, зауваження та дискусійні положення.** Дисертація виконана з дотриманням вимог встановлених відповідними нормативно-правовими актами до такого роду робіт. Висновки до розділів, а також загальні висновки дисертації повною мірою співвідносяться із поставленими завданнями дослідження. Тема та зміст дисертаційної роботи цілком відповідають паспорту наукової спеціальності 23.00.02 – політичні інститути та процеси. Дисертаційне дослідження, опубліковані праці у своїй сукупності є вагомим внеском у розв'язання однієї із складних і актуальних проблем сучасної вітчизняної політології.

Поруч із низкою позитивних моментів та відзначенням наукової вартості дисертаційного дослідження В.М.Бокоч, вважаємо за можливе



висловити окремі зауваження та пропозиції, звернути увагу на деякі дискусійні положення стосовно подальшого вивчення проблеми:

1. У підрозділі 1.2 дисертації досліджується релігійна політика радянського тоталітарного режиму, насамперед, її законодавчі аспекти з часів жовтневого перевороту 1917 р. до розпаду СРСР у 1991 р. Як відомо, існує чимало праць зарубіжних, російських і вітчизняних дослідників, у яких глибоко і всебічно проаналізовано головні аспекти даної проблеми.

На наш погляд, цілком виправданим підходом автора, зважаючи на вище викладене, було б перенесення акценту з аналізу змісту релігійної політики союзного центру на з'ясування особливостей і специфіки її реалізації саме в Україні. Адже українська версія політичної лінії принципово відрізнялася від тої, яка реалізовувалася в інших союзних республіках і при цьому досить часто ця політика була більш жорсткою і безжальною щодо церкви і віруючих.

Дисертантка детально викладає основні наслідки партійно-радянської релігійної політики в Україні, але при цьому фокусує свою увагу переважно на їх організаційно-інституційних виявах. Водночас, не отримали належної оцінки у дослідженні такі проблеми, закладені релігійною політикою радянського режиму, як міжправославний і православно-греко-католицький конфлікти, крайні форми несприйняття з боку певних категорій віруючих, анемічність структур традиційних для України церков та їхня низька конкурентоспроможність перед тиском закордонних місіонерських інституцій та новітніх релігійних рухів. Адже саме ці проблеми значною мірою сформували конфігурацію релігійно-суспільних відносин з часу незалежнення України і значно підважили націєтворчий і державотворчий потенціал вітчизняного релігійного комплексу.

2. У дисертації глибоко аналізуються питання, пов'язані з формуванням державної релігійної політики в сучасній Україні, відзначається роль і характер місії Верховної Ради України, інституту президента України, Кабінету Міністрів України. Водночас, важливим елементом системи органів

державної влади, які моделюють і реалізують засади і завдання політики у релігійно-церковній сфері є місцеві органи влади. Аналіз їх діяльності, який випав з фокусу дослідження, формулювання на його основі відповідних рекомендацій сприяло б з'ясуванню регіональних особливостей практичної діяльності органів державної влади та подоланню низки існуючих проблеми (зокрема, наявність випадків відвертого лобіювання інтересів окремих релігійних інституцій та надання їм преференцій місцевими органами влади).

3. На нашу думку, поза увагою дисертантки не виправдано залишилося одне із важливих питань, яке має безпосереднє відношення до теми дисертаційної роботи. Йдеться про християнсько-демократичний рух в Україні та про політичні партії релігійної орієнтації. В контексті цього дослідження цікавою була б авторська оцінка діяльності цих партій, їх перспективи в Україні.

4. Важливим елементом дослідницького підходу до аналізу взаємозв'язку і взаємовпливів суспільно-політичних і релігійно-церковних трансформацій є з'ясування динаміки змін цього процесу на різних етапах досліджуваного періоду, як і оцінка суспільних уявлень щодо таких змін. Широкі можливості для реалізації такого підходу, якими, на жаль, не скористалася дисертантка, надають результати постійного моніторингу церковно-релігійної ситуації в Україні, ефективності державної релігійної політики та багатьох інших аспектів досліджуваної проблеми, який з 2000 р. здійснює Центр Разумкова.

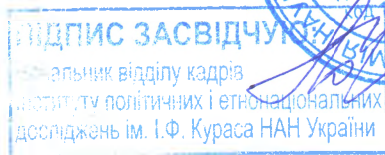
Переконані, що аналіз цих результатів, який заслуговує на окремий розділ дисертаційного дослідження, значно сприяв би обґрунтованості сформульованих у ньому наукових положень, висновків і рекомендацій.

Однак висловлені побажання та міркування жодною мірою не впливають на високу оцінку дисертації В.М.Бокоч, не знижують її наукову та практичну цінність. Вони більшою мірою є дискусійними та стосуються майбутніх дослідницьких планів.

**Загальний висновок щодо відповідності дисертації встановленим вимогам.** Аналіз дисертації та автореферату В.М.Бокоч свідчить, що поставлена у дослідженні мета досягнута, основні завдання успішно вирішені. Отримані результати мають теоретичне та практичне значення. Дисертація є самостійною і завершеною працею, в якій отримані нові наукові результати. Робота оформлена відповідно до державного стандарту.

Таким чином, дисертаційне дослідження В.М.Бокоч «Взаємозв'язок суспільно-політичних і релігійно-церковних трансформацій в Україні» відповідає існуючим вимогам МОН України, викладеним у пп. 9, 10, 12-14 «Порядку присудження наукових ступенів», затвердженого Постановою Кабінету Міністрів України від 24 липня 2013 р. №567 (зі змінами, внесеними згідно з постановою Кабінету Міністрів України №656 від 19.08.2015 р., №1159 від 30.12.2015 р., №567 від 27.07.2016 р., №943 від 20.11.2019 р. та №607 від 15.07.2020 р.), а здобувач Бокоч В.М. заслуговує на присудження наукового ступеня доктора політичних наук за спеціальністю 23.00.02 – політичні інститути та процеси.

**Офіційний опонент**  
**завідувач відділу етнополітології**  
**Інституту політичних і етнополітологічних**  
**досліджень ім. І.Ф. Кураса НАН України,**  
**доктор політичних наук, професор**



**В.А.Войналович**